

мемлекеттілік идеясының алғашқы нақты моделін ұсынды [1, 310 б]. Екіншіден, білім мен мәдениет, тіл саясаты, құқықтық жүйені жаңғырту сияқты стратегиялық бағыттар арқылы ұлттық дамудың интеллектуалдық және рухани негізін қалдырды [1, 345 б]. Алаш қозғалысының бағдарламасы мен Алашорда үкіметінің қызметі тәуелсіз Қазақстанның мемлекеттік құрылымына, құқықтық және саяси жүйесіне, демократиялық және зайырлы құндылықтарына тікелей әсер етті. Ұлтты біріктіру, жер мен тілді қорғау, білім мен мәдениетті дамыту мәселелерінде Алаш идеялары бүгінгі таңда да өзектілігін жоғалтқан жоқ. Сонымен қатар, Алаш қозғалысы қазақ қоғамының саяси тәжірибесін байытып, ұлттық элита мен интеллигенцияның қалыптасуына ықпал етті. Тарихи қысқа мерзімде жұмыс істегенімен, оның идеялары мен бастамалары халық санасында өшпейтін рухани мұра ретінде қалды. Қазіргі Қазақстанда жүргізіліп отырған тіл саясаты, құқықтық реформалар, мәдениет пен білімді дамыту, жер мәселелерін шешу бағытындағы мемлекеттік іс-шаралар - барлығы да Алаш қозғалысының рухани сабақтастығы мен тарихи мұрасын көрсетеді [5, 359 б]. Осылайша, Алаш қозғалысы - тек өткеннің тарихи естелігі емес, қазіргі Қазақстанның дамуы мен ұлттық бірлігінің, мемлекеттіліктің рухани негізі болып қала береді. Оның идеялары ХХІ ғасырдағы ұлттық сана мен мемлекеттілікті нығайту жолындағы маңызды бағдар болып отыр, ал Алаш зиялыларының еңбегі - қазіргі тәуелсіз Қазақстанның дамуына, оның мәдени, саяси және әлеуметтік құрылымына үлгі болып қызмет етеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы. - Алматы: Санат, 1995.
2. Байтұрсынұлы А. Шығармалары. - Алматы, 1989.
3. «Қазақ» газеті, №251, 21 қараша 1917 ж.
4. Омарбеков Т. ХХ ғасырдағы Қазақстан тарихы. - Алматы, 2010.
5. Нұрпейісов К. Алаш һәм Алашорда. - Алматы, 1995.

АБАЙ ӨҢІРІНДЕГІ ЖЕР-СУ АТТАРЫ: ТАРИХИ ТҮЛҒАЛАР МЕН ОҚИҒАЛАРДЫҢ КӨРІНІСІ

Қанатұлы Д., Қабылбекұлы Е.

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушысы, PhD Молдахмет А.А.

Астана Халықаралық Университеті.

erasilkabilbek@gmail.com dinmukhamedkanatuly056@gmail.com

Астана қ.

Абай өңірі - қазақ мәдениетінің, руханиятының, әдеби мұрасының алтын бесігі болған аймақ. Бұл өңірдегі жер-су атаулары тарихи жадының, қоғамдық қатынастардың, ру-тайпа құрылымының тілдік көрінісі ретінде маңызды рөл атқарады. Әсіресе, антропотопонимдердің көптеп ұшырауы қазақтың жерге меншіктік қатынасын, белгілі тұлғаларды құрметтеу дәстүрін және сол кезеңдегі көшпелі тіршіліктің ерекшеліктерін айқын көрсетеді. Бұрынғы зерттеулерде қазақ антропонимдерінің этимологиясы, әлеуметтік қызметі жан-жақты қарастырылғанымен, Абай өңірінің антропотопонимдері жеке ғылыми жүйеге түсірілмеген. Осы олқылықты толықтыру мақсатында бұл мақалада антропотопонимдердің қалыптасу заңдылықтары, олардың құрылымы, табиғаты талданады. Зерттеудің өзектілігі өңірдің тарихи жады мен ономастикалық кеңістігі арасындағы байланысты көрсету, антропотопонимдердің мәдени-рухани мәнін ашу болып табылады. Зерттеу материалдарына Абай облысының қазіргі және тарихи карталары, архив құжаттары, этнографиялық еңбектер және «Абай жолы» секілді көркем шығармалар алынды. Сонымен қатар, өңірдің шежірелік деректері мен ру-тайпаларға қатысты жазбалар салыстырылып қарастырылды. Әдіснамалық тұрғыдан салыстырмалы-тарихи талдау антропотопонимдердің шығу төркінін анықтауда тиімді болды.

Сипаттамалы әдіс атаулардың құрылымдық ерекшеліктерін айқындауға мүмкіндік берді. Этимологиялық талдау арқылы жекелеген атаулардың тарихи негізі, мағыналық уәжі ашылды. Интерпретациялық талдау әдеби шығармалардағы топонимдердің қызметін түсіндіруге қолданылды. Осы әдістер кешені арқылы топонимдердің семантикалық, лингвистикалық, тарихи аспектілері жан-жақты зерделенді. Әдістердің жүйелі қолданылуы зерттеудің объективтілігін қамтамасыз етті. Зерттеу барысында Абай өңіріндегі антропотопонимдердің негізгі бес семантикалық тобы айқындалды:

1. Тікелей адамның есіміне негізделген атаулар: Ақымбет, Алшынбай, Ералы. Бұл атаулар көбіне жердің нақты иесін білдірген.

2. Күрделі антропотопонимдер: Бейсенбай қарағаны, Жексенай жырасы. Мұнда географиялық терминдер адамның есімімен бірігіп, нақтыланған нысан атауын жасайды.

3. Оқиғаға негізделген атаулар: Қодарқұлаған құз. Мұндай атаулар тарихи оқиғалардың куәсі ретінде қалыптасқан.

4. Ру-тайпа атауымен байланысты антропотопонимдер: Тобықты жайлауы, Жігітек ауылы. Бұл көрсеткіш өңірді кім мекендегенін дәлелдейді.

5. Діни-рухани сипаттағы антропотопонимдер: Әулиебұлақ, Әулие Қалыбай.

Барлық нәтижелер өңір тарихының әлеуметтік құрылымымен тығыз байланысты екенін көрсетті. Абай өңіріндегі антропотопонимдердің қалыптасу табиғатын талдау олардың жай ғана географиялық атаулар емес, терең тарихи-мәдени жүктемесі бар лингвистикалық бірліктер екенін көрсетеді. Жіберілген мақаладағы деректерге сүйене отырып, антропотопонимдердің үш негізгі қалыптасу моделін байқауға болады: жеке адам атынан тікелей жасалатын атаулар, күрделі антропотопонимдік тіркестер, және белгілі бір тарихи оқиғаға қатысты пайда болған атаулар. Бұл модельдер өңірдің әлеуметтік құрылымымен, ру-тайпа жүйесімен және кісі есімінің қоғамдағы беделімен тікелей байланысты. Жанұзақов, Әбдуәліұлы, Жанпейісов сияқты ғалымдар атап өткендей, қазақ ономастикасында адам есімі - тек номинативтік бірлік емес, мәдени-әлеуметтік ақпарат жинақтаушы. Абай өңірінде антропотопонимдердің көп болуы да осыны дәлелдейді. Мұнда адам есімі жерге «мөр» ретінде берілген: жағрапиялық нысан сол адамның өмірімен, рөлімен, мәртебесімен тығыз байланысты болған. Мақалада көрсетілгендей, әсіресе батыр, би, болыс, белгілі ру басыларының есімдерімен аталған жерлер көптеп кездеседі. Мысалы, Кеңгірбай би, Байқошқар, Абыралы, Есболат, Жігітек секілді атаулар руаралық иелік пен беделдің көрсеткіші болған. Сонымен қатар мақаладан көрінетін маңызды жайт жоңғар шапқыншылығы, көші-қон қозғалыстары, жерден айырылу оқиғалары сияқты тарихи кезеңдер топонимдік жүйеге тікелей ықпал еткен. Ел босып көшкен кезеңнен кейін туған жерге қайта оралу барысында жер-су атауларын нақтылау, меншіктеу, ру-тайпаға бекіту үшін антропотопонимдер әдейі қойылған. Бұл жер үшін күрес және тарихи жадыны сақтау тәсілі. Қорыта айтқанда, талдау көрсеткендей, антропотопонимдер - өңірдің этномәдени тарихын сақтаушы тілдік қабат. Олар қазақ халқының әлеуметтік құрылымын, дәстүрін, тарихи оқиғаларын, ру-тайпа жүйесін, рухани-мәдени дүниетанымын көрсететін маңызды дереккөзі болып табылады. Жіберілген мақаладағы деректер мен лингвистикалық талдаулар Абай өңірінің антропотопонимдік кеңістігі ерекше тарихи-мәдени маңызға ие екенін дәлелдейді. Өңірдегі жер-су атауларының басым бөлігі кісі есімдерінен жасалған антропотопонимдер. Бұл құбылыстың басты себебі, қазақ қоғамының көшпелі-рулық жүйесінде жерді иемдену, белгілеу, ата-бабаның орнын сақтау дәстүрі. Адам есімі жерге берілген кезде ол тек географиялық белгіге айналып қоймайды, сонымен бірге әлеуметтік мәртебені, тарихи ақпаратты, ру-тайпалық құрылымды сақтаудың құралына айналады. Мақалада көрсетілгендей, антропотопонимдердің 70-75%-ы белгілі тұлғалардың батырлардың, билердің, болыстардың, ру басшыларының есімдерінен қалыптасқан. Бұл олардың қоғамдық өмірдегі рөлі мен тарихи маңызын көрсетеді. Мысалы, Кеңгірбай би, Байқошқар, Тобықты, Жігітек атаулары аймақтың этникалық құрамын, ру-тайпалардың орналасу аймағын дәлелдейді. Сонымен қатар, Қодарқұлаған құз, Өтепбайдың Көкқұдығы сияқты атаулар өңір тарихындағы нақты оқиғаларды тікелей бейнелейтін тілдік дерек болып табылады. Мақаладағы зерттеу көрсеткендей, антропотопонимдер қазақ халқының тарихи жады мен рухани мәдениетінің маңызды бөлігі. Олар тек топонимдік ақпарат беріп қоймайды, сонымен бірге ел ішіндегі әлеуметтік қатынастарды, көші-қон бағыттарын, саяси-әлеуметтік өзгерістерді де көрсетеді. Әсіресе Абай өңірі үшін бұл атаулардың мәні зор, өйткені бұл аймақ қазақ руханиятының орталығы, көптеген тарихи тұлғалардың ізі қалған өңір. Жалпы қорытынды: антропотопонимдер тек тілдік бірлік емес, олар ұлттық тарихты, мәдениетті, этнос болмысын сақтаушы феномен. Абай өңірінің топонимиялық жүйесі осы құбылыстың айқын дәлелі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ержанова Ұ.Р. Батыс Қазақстан облысының ономастикалық кеңістігі: Монография. - Орал: М.Өтемісов атындағы БҚМУ РБО, 2018. - 250 б.
2. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. - М.: Наука, 1973. - 300 с.
3. Жанұзақов Т. Орталық Қазақстанның жер-су аттары. - Алматы: Ғылым.- 1989. - 256 б.
4. Әбдуәліұлы Б. Қазақ антропонимжасамы: теориялық және практикалық негіздері. - Астана: Астана Полиграфия, 2012. - 320 б.
5. Жанұзақов Т., Рысберген Қ. Қазақ ономастикасы: жетістіктері мен болашағы. - Алматы: Азия, - 2004 - 192б.

6. Валиханов Ч.Ч. Избранные произведения / Ч.Ч.Валиханов. Под ред.акад.АН КазССР А.Х.Маргулана, - Алма-Ата: - 1958. - Т.1., 163 б.
7. Мурзаев Э.М. Очерки топонимики. - Москва: Наука, 1974. - 382 с.
8. Әлімхан А., Ахметжанова Ф.Р. Қазақ шығысының жер-су атаулары /А.Әлімхан, Ф.Р.Ахметжанова. - Өскемен: - 2000. - 104 б.
9. Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері: Актуальные вопросы казахского языка. - Алматы: Ана тілі, 1998. - 304б.
10. Жанпеисов Е. Этнокультурная лексика казахского языка (наматериалах произведений М.Әуезова). - Алма-Ата: Наука, 1989. - 175 б.

АШАРШЫЛЫҚ: ҚАЗАҚ ТАРИХЫНЫҢ ҚАРА БЕТІ

Маньбекова Ж.Е.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., қауымдастырылған профессор Айтжанова Р.М.
Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті
zhasminerlanovna@gmail.com
Қарағанды қ.

Бұл мақаланы жазып, зерттеу нысаны ретінде таңдауымызға бірнеше маңызды себептер түрткі болды. Ең алдымен, 1930-1933 жылдардағы ашаршылық - қазақ халқының тарихи жадында өшпестей із қалдырған, ұлттық сананың қалыптасуына тікелей әсер еткен ең қасіретті кезеңдердің бірі. Бұл тақырыпты айналып өту - халқымыздың өткенін елемеу, оның ауыр тағдырын түсінбеу болып болар еді. Сондықтан да осы тарихи оқиғаның тереңіне үңіліп, оның себептерін, барысын және салдарын жан-жақты талдау - мен үшін азаматтық әрі ғылыми жауапкершілік. Екіншіден, ашаршылық тақырыбы - тек статистика мен өткеннің дерегі емес, ол - тұтас бір халықтың өмір салтының күйреуі, мәдениетінің үзіліске ұшырауы, ұлт демографиясының түбірімен өзгеруі. Бұл оқиғаның мәнін ашу арқылы біз тарихтағы әділетсіздікті ғана емес, бүгінгі тәуелсіздік жолындағы ең қымбат құндылықтардың қалай сақталып қалғанын да түсіне аламыз. Мақаланы жазу барысында мен осы қасіретті кезеңнің рухани, әлеуметтік және экономикалық түйткілдерін көрсетуді мақсат еттім. Үшіншіден, қазіргі таңда ашаршылық мәселесі ғылыми зерттеулерде жиі айтылғанымен, көп жағдайда оның себеп-салдары толық ашылып, жас ұрпаққа жеткілікті деңгейде түсіндіріле бермейді. Менің мақсатым - сол тарихи шындықты қайта жаңғыртып, оның сабақтарын бүгінгі күннің санасына салу, ұлттың басына түскен нәубетті тек дерек ретінде емес, адам тағдырлары арқылы сезіндіру. Төртіншіден, бұл тақырыпты таңдауда жеке құндылықтық себеп те бар: өз халқымның өткені мен болашағына бей-жай қарамау, ұрпағымның қандай қиыншылықтарды бастан өткергенін білу - кез келген азаматтың парызы деп есептеймін. Ашаршылық туралы жазу - тек зерттеу емес, бұл тарихи әділдікті қалпына келтіру жолындағы бір қадам.

Сондықтан осы мақаланың мақсаты - ашаршылықтың шынайы болмысын ашу, оның халықтың тағдырына тигізген ауыр әсерін көрсету және осы қасіретті оқиғаның тарихи сабағын қазіргі ұрпақ санасына жеткізу. Бұл тақырыпты таңдауым - өткенге тағзым, болашаққа жауапкершілік [1, 45 б].

Ашаршылық - адамзат тарихындағы қайталанбас трагедиялардың бірі. Қазақстандағы ашаршылық, әсіресе 1930-1933 жылдар аралығында болған оқиғалар, ел тарихында терең із қалдырды. Сол жылдардағы экономикалық және саяси өзгерістер халыққа ауыр зардап әкелді. Ашаршылық тек тамақ тапшылығынан ғана емес, сонымен қатар ұжымдастыру саясатының, табиғи факторлардың және демографиялық өзгерістердің салдарынан туындаған әлеуметтік трагедия болды. 1930-жылдардың басында Кеңес үкіметі Қазақстандағы дәстүрлі мал шаруашылығын жою арқылы ұжымдастыру саясатын енгізді. Бұл саясаттың мақсаты - ауыл шаруашылығын орталықтан басқару арқылы индустрияландыруға қажетті азық-түлік қорын қамтамасыз ету еді. Алайда бұл шешім қазақ даласында ауыр гуманитарлық дағдарыс туғызды. Ашаршылық - тек экономикалық емес, сонымен қатар әлеуметтік және мәдени трагедия. Халық саны күрт төмендеп, ауылдық өмір мен дәстүрлі мәдениет зардап шекті. Сондықтан бұл кезеңді түсіну үшін оның себептері, барысы және салдарын жан-жақты қарастыру қажет.

XX ғасырдың басында Қазақстан мен Кеңес Одағының басқа аймақтарында орын алған ашаршылықтар адамзат тарихындағы ең қасіретті оқиғалардың қатарына жатады. Бұл апат тек табиғи себептерден туындаған жоқ, ашаршылықтың негізгі себептерінің бірі - саяси және экономикалық факторлар болды. Мысалы, 1920-1930 жылдары жүргізілген колхоздау, күшпен мал жинау және егінді